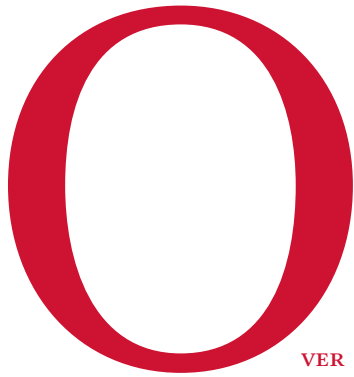

Mogen we nu wel of niet vlees eten?

Zin en onzin over onze vleesproductie

De productie en consumptie van vlees leiden tot grote milieueffecten, zo wordt beweerd. Het zou beter zijn om geen of veel minder vlees te consumeren. Wat is er echter waar van de genoemde argumenten? Zijn er geen andere oplossingen mogelijk?
door Michiel Korthals

VER

vlees vliegen mensen elkaar in de haren. De een zegt: 'Je eet een stuk gedood dier en het voer van dat dier kan beter rechtstreeks naar mensen'; 'Doe niet zo azijnpissig', zegt de ander, 'het is zo lekker en gezond'. Eten en moraliseren hangen nauw samen. De strijd is nog feller geworden sinds de publicatie, in 2006, van het FAO-rapport *Livestock's Long Shadow* (opgesteld onder leiding van Henning Steinfeld). Dankzij dit rapport belandden vlees eten en vegetarisme met een enorme plof midden in het debat over klimaatverandering en duurzaamheid. Vlees eten bevordert meer dan autorijden het broeikaseffect: terwijl transport verantwoordelijk is voor 13% van alle klimaatgassen, wordt landbouw voor 18% aangeslagen. Als gevolg daarvan zijn de studies naar de voors en tegens van vleesproductie in een stroomversnelling geraakt; bovendien is het onderzoek naar verschillende alternatieven voor vlees op gang gekomen, zowel in Nederland als in de rest van de wereld. (Met een staatssecretaris die niet gelooft in vleesvervangers zal het echter in Nederland de komende jaren wel niet zo'n vaart lopen met dat onderzoek.)

In Nederland is het FAO-rapport vooral onder de aandacht gekomen via de film van de Partij voor de Dieren, *Meat the Truth*; in 2010 verscheen onder dezelfde titel een bundel met zeventien artikelen, geredigeerd door Niko Koffeman. Film en boek zijn een poging om de documentaire van Al Gore, *An Inconvenient Truth*, te corrigeren met betrekking tot de milieukosten van vleesproductie. Het veelvuldig voorkomen van het begrip 'waarheid' geeft aan dat deze auteurs weinig onzekerheden toelaten en menen het definitieve antwoord op klimaatverandering gevonden te hebben.

'De centralisering van de productie en de zoektocht naar het goedkoopste krachtvoer hebben geleid tot een enorme groei van het transport van veevoer en vee.'

Meat the Truth geeft een overzicht van de argumenten van de tegenstanders van vlees eten. Deze argumenten zijn inmiddels behoorlijk bekend: naast de uitstoot van broeikasgassen door winden en boeren van koeien en bij de verbouw van graan en soja en het transport daarvan,

'Kloppen die verhalen wel, over de milieunadelige conversie bij koeien van 10 kilo graan tot 1 kilo rundvlees?'

is er het watergebruik van herkauwers (volgens sommigen 200.000 liter per koe), het landgebruik, dat tot erosie van vruchtbaar land en vernietiging van soorten leidt, de verdere aantasting van de biodiversiteit en ten slotte het graangebruik, dat hongerende mensen graan uit de mond stoot.

De intensieve veehouderij spant de kroon wat betreft de nadelige milieueffecten, dankzij overvloedig gebruik van kunstmest en pesticiden, de productie van krachtvoer en de toename van dierziekten door grazers krachtvoer op te dringen dat ze onvoldoende kunnen verwerken (zoals graan en soja). Ook ontstaan er infectieziekten vanwege de massaliteit van de behuizing van dieren. In deze niet-grondgebonden veehouderij worden zoveel mogelijk dieren met zo hoog mogelijke opbrengst in een zo klein mogelijke ruimte gehouden zonder dat gekeken wordt naar de effecten daarvan (technisch gesproken: er vindt geen afstemming plaats van input- en outputstromen) en wordt mest niet of onvoldoende gebruikt voor bevruchting van land. De centralisering van de produc-

tie en de zoektocht naar het goedkoopste krachtvoer hebben geleid tot een enorme groei van het transport van veevoer en vee. Bovendien produceert vee met krachtvoer meer methaanuitstoot dan grasgevoed vee.

In alle hoofdstukken van het boek wordt de nadruk gelegd op de milieueffecten van de consumptie van vlees en de noodzaak vleesconsumptie te beperken of zelfs af te schaffen. Matig zijn met vlees is de boodschap, daarom zijn er ook hoofdstukken over de geschiedenis van het vegetarisme. Het hoofdstuk van Goodland en Anhang (van het Worldwatch Institute) reageert indirect op de andere. Zij komen met een veel hogere uitstoot van klimaatgassen dan het rapport van Steinfeld et al omdat ze ook de ademuitstoot van vee (!) meerekenen. In het een na laatste hoofdstuk reageren een aantal Wageningse onderzoekers direct op de ideeën van *Meat the Truth*. Ze betogen dat in Nederland de vleesproductie veel hoger is dan de consumptie, en dat matiging van consumptie dus minder uitmaakt dan Thieme c.s. schrijven. Een ander voor de Partij van de Dieren belang-

MEAT THE TRUTH. ESSAYS ON LIVESTOCK PRODUCTION, SUSTAINABILITY AND CLIMATE CHANGE

door Niko Koffeman (red.). Nicolaas G. Pierson Foundation. Amsterdam 2009. 240 pag. € 19,95

MEAT. A BENIGN EXTRAVAGANCE door Simon Fairlie.

Permanent Publications. Hampshire 2010. 336 pag. € 23,75

rijk dilemma komt daarbij ook impliciet aan de orde. Als je werkelijk de uitstoot van broeikasgassen wilt terugdringen, zeggen deze auteurs, dan moet je juist de landbouwhuisdieren opsluiten in zo klein mogelijke ruimtes. En ja, dierenwelzijn komt dan in het gedrang.

De strategie van de PvdD berust dus op een verzwegen dilemma: of je wilt werkelijk de broeikasgassen terugdringen met het risico dat dit ten koste gaat van dierenwelzijn, of je wilt dierenwelzijn red-

den en wat minder doen aan de reductie van broeikasgassen. In het laatste hoofdstuk, van de hand van Marianne Thieme, worden de voorgaande hoofdstukken niet nader geanalyseerd, maar wordt opnieuw het nu wel bekende liedje gezongen dat we minder vlees moeten eten. De ondertitel suggereert dat we te lezen krij-

---

‘Kloppen die verhalen wel over de milieunadelige conversie bij koeien van 10 kilo graan tot 1 kilo rundvlees?’

gen welke strategie hierbij gevolgd dient te worden, maar daar gaat het hoofdstuk niet over. Wat Marianne Thieme doet is critici afserveren door aan te geven dat ze worden betaald door allerlei duistere of minder duistere krachten.

Mijn evaluatie van het boek kan niet heel positief zijn; het bevat enkele goede hoofdstukken, maar er is geen enkel redactiewerk gedaan. In bijna alle hoofdstukken wordt het FAO-rapport samengevat, er is door het boek heen veel overlap en er worden veel cijfers gepresenteerd zonder de opbouw ervan te verklaren. Soms spreken de cijfers elkaar zelfs tegen, zoals die over de hoeveelheden

Waarom lopen dieren niet meer gewoon naar de plek waar we ze willen hebben?

grondstoffen die gebruikt worden voor diervoer en de hoeveelheid water die nodig is om een kilo rundvlees te produceren.

Ondanks al die ‘waarheden’ over de milieukosten van vleesproductie gepresenteerd in het boek van Koffeman et al, zouden er positieve kanten kunnen zitten aan het houden van koeien en dat laat *Meat. A Benign Extravagance* zien. De auteur, Simon Fairlie, draait eigenlijk de hele discussie een halve slag om. Hij nodigt ons uit eens goed te kijken naar de huidige productie. Moeten we onder alle omstandigheden vleesgebruik steeds verder minderen, tot nul? Kunnen we niet het huidige systeem van vleesproductie zodanig verduurzamen dat we toch dieren kunnen houden, met hun voor ons belangrijke culturele functies?

Hij vraagt zich af waarom koeien, varkens en kippen eigenlijk zulk voor hen vreemd voedsel te eten krijgen, terwijl het voedsel dat ze wel goed kunnen eten wordt weggegooid, of voor minder zinvolle of zelfs zinloze doelen wordt gebruikt. Zijn varkens niet bij uitstek geschikt om afval op een goede manier te verwerken? Drinkt een koe echt 25.000 liter water per dag? En: koeien kunnen toch gras eten, dat voor de mens onverteerbaar is – ziet de conversie er dan niet heel anders uit? Kloppen die verhalen wel over de milieunadelige conversie bij koeien van 10 kilo graan tot 1 kilo rundvlees? Rekening houdend met alles wat een koeienlichaam kan bieden (dus bijvoorbeeld ook leer en lijm), komt Fairlie tot een bij landgebonden veehouderij gerealiseerde conversie van 2 op 1 (p. 21), en dat is heel wat anders dan de FAO laat zien. Bovendien hebben sommige gewassen een hogere voedingswaarde als ze eerst door dieren gegeten worden dan als we ze rechtstreeks zelf nuttigen (de voedingswaarde

van dierlijke eiwitten is hoger dan die van plantaardige). Vergeet ook de nuttige functie van dierlijke mest niet, of die van goed veevoer als erwten, bonen en peulvruchten voor bodemverrijking, dankzij hun hoge gehalten aan stikstof en fosfor. Fairlie concludeert: ‘Wanneer we

van een toename van de vleesproductie. Voorstanders van de bio-industrie kijken niet naar de beschikbare hulpbronnen en pleiten voor minder land voor vee en meer voor wilde natuur. De FAO huldigt het standpunt dat meer land voor grazend vee meer nadelige milieu-uitstoot zou betekenen, maar het omgekeerde is waar – en voor mensen bestemd graan wordt dan bovendien niet als veevoer gebruikt. Ook betekent meer grazend vee meer werkgelegenheid voor veeboeren in het Zuiden en minder toestroom naar overvolle steden. Meer wilde natuur betekent daarentegen meer wilde dieren, met navenant grotere milieu-uitstoot. Sommige natuurbeheerders pleiten daarom voor geboorteregeling of zelfs genetische modificatie van wild; waar blijft dan de wildheid van de natuur?

Vlees eten is een weldadige luxe en de productie ervan kan milieuverantwoord gebeuren. Fairlie gaat uitvoerig in op de verschillende cijfers over conversie en water- en landgebruik van de veehouderij en ontwikkelt een brede visie, rekening houdend met de complexiteit van vleesproductie. Volgens Fairlie is exclusieve lokale landbouw onmogelijk, maar hoe verder de productie zich verwijderd van lokale ketens, hoe complexer de productie wordt. De kosten van langere en ingewikkelde ketens worden hoger, mensen zien geen verband meer tussen begin- en eindpunt en schuiven externe kosten makkelijker af.

Naast hoofdstukken over de impact van de veehouderij op het milieu gaat Fairlie uitvoerig in op de rol van vee in ontwikkelingslanden als een vorm van kapitaal en als een buitengewoon efficiënte vorm van transport en bron van energie. Hij pleit voor het terugdringen van ‘plantaardige mijlen’ (dus van de grote afstanden die veevoergewassen nu

---

‘Of je wilt werkelijk de broeikasgassen terugdringen met het risico dat dit ten koste gaat van dierenwelzijn, of je wilt dierenwelzijn redden en wat minder doen aan de reductie van broeikasgassen.’

stoppen met het voeren van graan aan dieren zouden we nog steeds de helft van ons vleesgebruik kunnen behouden’ (p. 33). Bovendien (en dat is de genadeklap voor het vegetarisme): wanneer ons vleesgebruik tot nul wordt gereduceerd, levert dat per saldo geen milieuwinst op, omdat voedselresiduen niet meer nuttig door dieren worden gebruikt en er ook geen organische mest meer voorhanden is, zodat boeren nog meer kunstmest moeten gebruiken, dus broeikasgassen uitstoten.

Fairlie is even streng voor de bio-industrie (de intensieve veehouderij), die koeien hun gras onthoudt en ze, net als varkens, op een volkomen verkeerd dieet zet. De bio-industrie gaat (net als de FAO en de eerder genoemde Wageningen) uit

De Dubbelmonarchie en een geval van dubbele moraal in de Nederlandse pers tijdens de Eerste Wereldoorlog

Een journalistiek geheim ontsluit

Joan Hemels

Dit boek gaat over de stelselmatige beïnvloeding van de Nederlandse journalistiek tijdens de Eerste Wereldoorlog vanuit Wenen. Niet door krantenlezers in te palmen met *Sachertorte* of *Mozartkugel* voor bij de schaars geworden koffie, maar door bijna alle redacties van gemanipuleerd nieuws en geregisseerde reportages te voorzien.

De Dubbelmonarchie huurde de Tsjech Robert Saudek in om de publieke opinie in het neutrale Nederland en ver daarbuiten te winnen voor de belangen van Oostenrijk-Hongarije. Na toelating door het Oostenrijks-Hongaarse *Kriegspresssequartier* bedreven journalisten *embedded* oorlogsverslaggeving. Voorzien van een perskaart werden Nederlandse legerofficieren in de gelegenheid gesteld, het oorlogsgebeuren in ogenschouw te nemen.

Al met al gaat het in *Een journalistiek geheim ontsluit* om geheimzinnige affaires die nu pas als een vergeten – of verdrongen? – hoofdstuk in de persgeschiedenis aan het licht komen.

9789055893089 Eur 29,50

www.spinhuis.nl

moeten afleggen) en vraagt zich af waarom we dieren niet meer laten lopen naar de plekken waar wij ze willen hebben. Fairlie breekt een lans voor de re-integratie van landbouwhuisdieren in onze maatschappijen, iets wat onvermijdelijk zal gebeuren als we overschakelen op de duurzame strategie van afvalvoer voor kippen en varkens. De ontwikkelingslanden hebben op dit punt een voor-sprong, omdat daar de desintegratie nog niet zover is voortgeschreden en de angst voor ziekten en besmetting er niet zo groot is als bij ons. (Deze angst leidt er bijvoorbeeld in Nederland toe dat de VWA vanwege het gevaar van gekkekoeien-ziekte (BSE) eist dat slechts een beperkt deel van alle slachtafval aan kippen en varkens gevoerd wordt, hoewel BSE niet gesignaleerd is bij kippen en varkens.) Bovendien zal een dergelijke re-integratie ook de relatie tussen stad en platteland verrijken. Ten slotte spelen grasgevoerde landbouwhuisdieren een belangrijke rol bij de verdeling van bos en weide, van donker en licht, en brengen daarmee variatie in het landschap; ook vanuit die overweging verdienen ze een goede plaats in het productiesysteem.

De problematische vooronderstelling van vegetariërs en van vleesvervangers is dat landbouwhuisdieren onnodig zijn. In hun visie kunnen dieren slechts op twee manieren in relatie tot ons staan: als gezelschapsdier of als wild. Circusdieren, transportdieren en landbouwhuisdieren moeten het veld ruimen. De toekomstige

relaties van westerlingen met dieren worden hierdoor ingeperkt en verarmd: we zullen dieren uitsluitend nog in onze armen knuffelen, op computerscherm-pjes zien of op safari vanachter een auto-ruit. Zo'n alles-of-niets-benadering leidt

---

‘Kunnen we niet het huidige systeem van vleesproductie zodanig verduurzamen dat we toch dieren kunnen houden, met hun voor ons belangrijke culturele functies?’

tot een enorme verschraving van de rijkdom aan relaties die we met dieren zouden kunnen hebben. Want we hoeven landbouwhuisdieren niet te mishandelen of zelfs te doden om er diervriendelijke en mensverrijkende relaties mee te ontwikkelen.

Eén nadeel hebben beide boeken: de aandacht voor de maatschappelijke kanten van hun voorstellen ontbreekt nagenoeg. Wat denkt de maatschappij over deze ideeën? Hoe denken de auteurs te werk

te gaan om mensen hun gedrag te laten veranderen en hun plannen tot uitvoer te brengen? De structuur van beide boeken is nogal asymmetrisch: er is heel veel aandacht voor biologische en andere exacte gegevens, maar heel weinig voor de implementatie van de strategieën die de auteurs voorstaan en voor mogelijke obstakels daarbij, bijvoorbeeld met betrekking tot de huidige bio-industrie en politiek.

Op één punt, naast de al genoemde, scoort het boek van Fairlie bij mij hoger, want hij bouwt verschillende scenario's op (sommige zouden goed passen in een beleidsplan van een partij voor de dieren!) en houdt rekening met onzekerheden. De enorme nadruk op waarheid en zekerheid daarentegen bij Koffeman en Thieme c.s. maakt hen blind voor het feit dat veel van hun overwegingen gebaseerd zijn op allerlei normatieve aannames en dus per definitie discutabel zijn. Zij gaan ervan uit dat Zekerheid en Waarheid gevluht zijn naar een klein aantal wetenden en dat is volgens mij een rode draad die door vele discussies over voeding en milieu en dierenwelzijn heen loopt. Om de een of andere reden kunnen velen niet accepteren dat juist in dit buitengewoon ingewikkelde vakgebied heel veel verschillende feitencomplexen bestaan en heel veel verschillende, waardevolle perspectieven, die tot uiteenlopende conclusies kunnen leiden. De grote opgave is dan tot een – waarschijnlijk niet harmonieus – beeld te komen van alle verschillende perspectieven die nu eenmaal

bij dit onderwerp horen, zodat we kunnen experimenteren met verschillende oplossingsrichtingen. Dat is niet pragmatisch, dat is niet polderen, dat is niet iedereen te vriend houden, maar dat houdt de erkenning in dat deze problematiek niet gesimplificeerd kan worden, omdat anders verkeerde, eenzijdige en dus ineffektieve en inefficiënte oplossingen worden gekozen.

Iedereen die in het debat over landbouw en milieu geïnteresseerd is, kan ik het boek van Simon Fairlie ten zeerste aanraden. Hier is iemand aan het woord die van dieren, eten, milieu, cijfers en mensen houdt; hij zet zijn tegenstanders (vegetariërs en veganisten enerzijds en intensieve-landbouwprofeten anderzijds) niet te kijk als warhoofden en moraliseert niet, maar gaat in op hun argumenten. Fairlie is veeboer geweest en zijn emotionele betrokkenheid zal zeker een drijfveer voor hem zijn geweest – maar die zorgt ook voor interessante feiten en ideeën.

Michiel Korthals is hoogleraar *Toegepaste Filosofie aan Wageningen Universiteit*. Hij is auteur van *Voor het eten (Boom 2006)*.

Overige literatuur

- Henning Steinfeld et al. *Livestock's Long Shadow. Environmental Issues and Options*. UN/FAO. Rome 2006.